

UDK 949.713»18« : 343.343 : 92
 Izlaganje na znanstvenom skupu
 Primljeno: 23. XII. 1991.

Eugen Kvaternik u interpretaciji hrvatske intelektualne ljevice*

ZORICA STIPETIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

U radu se pokazuje da je za hrvatsku intelektualnu ljevicu Eugen Kvaternik (i Ante Starčević) trajna vrijednost nacionalne baštine. U genezi ljevice u omladinskoj »nacionalno-revolucionarnoj« fazi odnos je emocionalan, jer je Kvaternik simbol čistoće i čvrstoće uvjerenja, jedini pobunjenik epohe. Zatim je nakon prvoga svjetskog rata u novoj državi interes postao pretežno kulturno-historijski ali, kako je u Jugoslaviji jačalo osporavanje hrvatskoga nacionalnog identiteta, tako je i povijesni smisao Kvaternika vraćao aktualnost. Naročito u tridesetim godinama, u zaoštrenoj političkoj situaciji, Kvaternik i Starčević kao utemeljitelji hrvatske građanske nacionalne svijesti i pobornici državne samostalnosti postaju i poželjna politička legitimacija mnogim političkim snagama. Hrvatska intelektualna ljevica (Krleža, Cesarec, Keršovani) u nizu publicističkih i književnih tekstova povijesnom argumentacijom osporavaju suvremenim nastavljateljima Stranke prava da prisvoje utemeljitelje stranke kao svoje legitimne prethodnike. To je u biti borba protiv toga da se rješenje hrvatskoga nacionalnog pitanja sa simbolima Kvaternika i Starčevića veže uz fašističke snage, jer je fašistička politika suprotna demokratskim uvjerenjima Kvaternika i Starčevića.

U međuratnom razdoblju, a naročito u drugoj polovici tridesetih godina kada se iznova sudbinski nametalo pitanje opstojnosti hrvatskoga nacionalnog identiteta, respektiranje i ponovno promišljanje izvora njegove građanske artikulacije — Starčevića i Kvaternika — postalo je izuzetno važno i aktualno za sve hrvatske političke činioce.

Zahtjev za povratak izvornim mislima utemeljitelja Stranke prava nije potjecao samo iz objektivne potrebe da se ta dragocjena baština očisti

* Izlaganje na znanstvenom skupu u povodu 120. obljetnice pogibije Eugena Kvaternika, održanom u Zagrebu 17. prosinca 1991.

od nanosa pragmatizma kasnije političke prakse koja ju je umnogome izmijenila. Udaljivanje, pa i krivotvorenje najčešće je sudbina utemeljitelja relevantnih društveno-povijesnih misli, pa takav zahtjev uglavnom nose samo pojedini radikalni duhovi, te ako nisu reprezentanti realnih socijalno-političkih snaga, to promišljanje ostaje u domeni više ili manje ekskluzivnih duhovnih prostora, ponekad tek kulturološki zanimljivo.

U novom povijesnom ambijentu jugoslavenske države, kad se isprva činilo da se izravno politički više neće moći koristiti to nasljeđe, većinom su takvi i bili interesi za Kvaternika i Starčevića. Primjerice, Radić je svoj dio pravaške baštine nosio tako prirodno da je spočetka bila jedva zamjetna; sami pravaši tada još nisu postali ponovo značajni, a ljevičari su mislili u kategorijama svjetskopovijesnih kategorija. Pa ipak, 1919., godine velikih historijskih promjena ili nada u njih, Krleža je zapisao o Starčeviću — a to uvjetno možemo protegnuti i na cijeli kompleks u koji ulazi i Kvaternik —: »Stari još uvijek živi po kaptolskim krčmama kao tajanstvena i duboka istina, a da nikada nije htio ni propovijedao ono, što su od njega stvorili njegovi učenici.«¹

Ali, kada se u drugoj polovici tridesetih godina hrvatsko pitanje u Jugoslaviji počelo dramatično dinamizirati, te kad su nosioci različitih opcija njegovog rješenja osim na vlastitu socijalnu osnovicu mogli računati i na međunarodno konfrontirane demokratske, komunističke i fašističke snage — problem suvremene artikulacije nacionalnog bića i njegovih interesa postaje prvorazredan. Iz te perspektive i odnos prema Starčeviću i Kvaterniku dobiva nove dimenzije i mogućnost učvršćivanja pokidanog kontinuiteta. Nije bez značenja i jedva nakratko prigušena tradicija da se hrvatska politika obrazlaže povijesnom argumentacijom, tradicija koju su Kvaternik i Starčević sjajno utemeljili. Pa kako u novom historijskom vremenu — nasuprot očekivanom — još više jača potreba za dokazivanje hrvatske povijesne opstojnosti, i državnopravna argumentacija, koja je pripadala prošlom svijetu, nije izgubila svoju smislenost.

Poznato je da Kvaternikova smrt zatvara jedno prepoznatljivo razdoblje i za Starčevića; intelektualci-ljevičari to su razdoblje nazivali »nacionalno-revolucionarnim«. Ali iz te cjeline visoko individualiziran i neponovljiv lik Kvaternika posebno živi u nacionalnoj memoriji, jer je uzneseni aktivizam, usklađen s misaonošću i etičnošću, učinio od njega apsolutno jedinstvenu pojavu čitave epohe, pogodnu da postane *mit* i *simbol* bez kritičkog i historijskog spoznavanja. Zbog toga su i političke snage i idejne orijentacije uzimale i od Starčevića i od Kvaternika ono na što su mogle same nadograđivati, upotrebljavati pa i zloupotrebljavati. Stoga se i u ovom tekstu navode neki znakoviti sudovi i o Starčeviću, jer u biti govore o istom problemu.

Kad je riječ o *hrvatskoj ljevici*, vidljiv je trajan interes i visoka intelektualnost, ali samo u krugu inteligencije — općenito uskom no utjecajnom segmentu društva. U tom segmentu ljevica je bila brojčano slaba, ali

¹ Veliki meštar sviju hulja, *Plamen*, Zagreb 1919., brojevi 9—15, citirano prema izdanju *Novele*, Sabrana djela, sv. 8, Zagreb 1963., 142.

društveno mnogo zamjetljivija i učinkovitija nego što su joj realne snage omogućile. Na svojevrsan način to se odnosilo i na desnicu. Termin *ljevice* nije egzaktna, najčešće je kolokvijalan i metaforičan, više podrazumijeva nego precizira, ali ima smisla utoliko što korisno pojednostavljuje obuhvaćajući dinamične i nijansirane skupine građanskih demokrata, antifašista i komunista u njihovim složenim i promjenljivim međusobnim podudarnostima, razlikama i konfrontacijama. U slučaju koji razmatramo termini *ljevice* i *desnica* mogu biti primjereni posebno za intelektualce koji se nisu, u pravilu, posve podudarali s političkim organizacijama kojima su prema temeljnim idejnim orijentacijama pripadali.

Starija generacija intelektualne ljevice — uoči rata još nije navršila pedesetu — vodila je porijeklo iz predratne »nacionalno-revolucionarne« jugoslavenstvujušće omladine. Ta se nehomogena omladina uoči prvoga svjetskog rata sastojala od bivših pravaša, naprednjaka, socijaldemokrata, pjesnika i atentatora... Svima njima Kvaternik je bio simbol čistoće ideala i uzvišenosti individualne žrtve. Jer u nacionalnoj povijesti bilo je iznimno malo ličnosti pogodnih za integrirajuću funkciju simbola — pa iako je Meštrović upravo u to vrijeme započeo s mitom Kosova — primjer Kvaternika bio im je povijesno smisleniji a psihološki bliži i razumljiviji. Neovisno o Kvaternikovu bitnom *svehrvatstvu*, njegova čistoća uvjerenja, preziranje kompromisnosti, kruhoborstva te uopće građanskih karijera plaćenih visokom cijenom lojalnosti poretku, karakterističnih za ostale političke stranke, njegova nacionalna samosvijest i pouzdanje u vlastiti narod, spremnost da se ide do krajnjih konzekvenci ponajprije osobnim primjerom, i napokon sav taj pačenički život — bili su toliko izuzetni i visoke kvalitete da su mladim buntovnicima bez obzira na shvaćanje nacionalnog pitanja doista mogli poslužiti kao uzor.

Zato je i posve drukčije senzibilan *Tin Ujević* u svojoj brošuri »Hrvatska u borbi za slobodu« (koju mu je u Beogradu 1912. god. štampao crnoruškaški *Pijemont*) zahtijevao da omladina u Hrvatskoj zbog suspenzije ustava odgovori pobunom kako je to pokazao Kvaternik... Nešto je ranije i *Vladimir Gačinić*, ideolog *Mlade Bosne*, pisao o Kvaterniku kao primjeru i za nove pobunjenike, nazvavši ga na sebi svojstven način »kraljem Vatrešnjakom«. U to vrijeme, pred prvi svjetski rat, što je slutilo skore promjene, i Skerlić je, integrirajući omladinu hrvatsku i srpsku, nastojao integrirati i stvoriti novu povijesnu i ideološku jugoslavensku sintezu prihvaćajući i Starčevića.

Neposredno nakon rata, odjeka oktobarske revolucije i nakon stvaranja Jugoslavije, simbol Kvaternika gubi sjaj i zamagljuje mu se povijesni smisao i aktualnost. Prekinuo se kontinuitet ne samo uspostavom nove države, novog poretka i novih poželjnih vrijednosti za novu sintezu, nego je i u duhu vremena prevladavalo uvjerenje da u »novom« dobu više neće biti »starih« problema čiji je znak bio Kvaternik. Ali kako postupno i sve jače tamni i jugoslavenska stvarnost u kojoj »jugoslavenska sinteza« mora progutati Hrvatsku, te se ugroženo hrvatstvo ponovo mora dokazivati i braniti pa se i stari problemi i interesi obnavljaju: tako se i kontinuitet — istinski ili reduciran — spram Starčevića i Kvaternika izgrađuje prvo na duhovnom a zatim i na praktično-političkom planu.

I bibliografija o Kvaterniku to dokazuje.² Analizirajući onu produkciju koju uvrštavamo u najšire shvaćenu lijevu publicistiku — jer znanstvene i stručno profesionalne nije ni bilo — vidljiv je značajan i plodotvoran interes za nacionalne kulturno-povijesne teme. U tom je smislu zanimljiv i opus *Otokara Keršovanija* u kojem je Kvaternik najčešće referentno ime.³ Keršovani je znakovita ličnost za praćenje razvoja lijevog shvaćanja o nacionalnom pitanju, zapravo o *hrvatstvu*. I on ima karakterističnu kulturno-povijesnu profilaciju, ali, deset godina mlađi od prve generacije, svoju političku propedeutiku imao je u jugoslavenskoj poslijeratnoj socijalno-reformističkoj omladini. Stoga se njegova orijentacija na »sitni« i »pozitivan rad« sačuvala od plamenovske, revolucionarne negacije baštine, koju su 1918.—1919. nakratko prošli stariji Cesarec i Krleža — da bi već na početku dvadesetih godina toj istoj temi prišli studiozno i godinama sve zrelije i obuhvatnije razvijajući svoj senzibilitet uronjeni u aktualnost vremena. Taj trajni dijalog s problemima vremena istodobno je vrlina i mana lijevih intelektualaca, a zamjetan je i u problematici o Kvaterniku kao jednoj od metafora za hrvatsvo.

Keršovani je već 1925. godine, u povodu stogodišnjice Kvaternikova rođenja, u opozicionim beogradskim *Novostima* — u sredini koja nije imala odveć pretpostavki za simpatije ili razumijevanje — objavio prigodan tekst »Jedan buntovnik« s osnovnim natuknicama o Kvaternikovu povijesnom djelu koje pozitivno ocjenjuje.⁴ Istodobno je u programatskoj raspravi »Nove generacije i njihovi pokreti« označio Kvaternika kao dio baštine i za novu naprednjačku jugoslavensku omladinu.⁵ To je, dakako, nategnuta teza, Keršovani je nije ni obrazložio, ali je zanimljiva zbog autora. On je tada pri kraju svoje jugoslavensko-integralističke faze i svojeg nastojanja na »jugoslavenskoj sintezi«, u kojoj je, po njemu, još tada bilo mjesta i za vrijednosti Kvaternika. Ali praznina i nemoć te sinteze danomice se dokazuje, i malo tko će od Hrvata u nju još vjerovati, a svakako više ne s Kvaternikom.

Miroslav Krleža i *August Cesarec*, najkreativnije osobnosti ljevice nakon očekivanja »nove civilizacije« i zbog toga »odlučne negacije« starog svijeta u sudaru s novom-starom stvarnošću, istražuju prošlost da bi je bolje razumjeli. Krleža je mnogo više zaokupljen Starčevićem nego Kvaternikom, za razliku od Cesarca, a jasno je da su i psihološke strukture odredile posebne simpatije prema jednoj ili drugoj ličnosti. Krleža, nedvojbeno naj snažnije sugestivnosti u modernoj hrvatskoj literaturi, manje je precizan od Cesarca i Keršovanija. Iako se poneki sudovi ne mogu znanstveno održati, Krležina opsesivna zaokupljenost hrvatskom poviješću i hrvatskom sudbinom, sa sintetskom moći i senzibilnošću između kritičkog i ironijskog odmaka spram te povijesti kao »devetstoljetne izgubljene

² Usp.: *M. Gross*, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973.; *J. Šidak*, *Eugen Kvaternik u historiografiji*, ČSP, 1/1977.

³ *Otokar Keršovani*, *Kulturne i povijesne teme*, Izbor iz djela, Pula—Rijeka 1979.

⁴ Isto, 74—75; tu je Keršovani, doduše usputno, prihvatio raširenu zabludu da se Kvaternik za vrijeme rakovičke bune proglasio kraljem.

⁵ Isto, 68—69, gdje piše da će »jugoslavenski novi pokret mladih« biti pronosilac pozitivnih povijesnih i suvremenih tendencija te će »takav pokret naći nešto snaga u Svetozaru Markoviću kao i Eugenu Kvaterniku i Janezu Kreku«.

parnice hrvatskog državnog prava« i dubokog suosjećanja s ljudskim mukama u njoj — od sredine dvadesetih godina urodila je sjajnim tekstovima u kojima je i Kvaternik nezaobilazna tema. Sa sebi svojstvenom subjektivnošću Krleža piše: »Kvaternik namjerava da sklopi hrvatsko-francuski politički savez s francuskim carem Napoleonom III (Kvaternik u ime hrvatskog a Napoleon u ime francuskog naroda i suvereniteta po principu pariteta) i njegovo krunisanje u Plaškom medicinski je primjer ludila s jedne, a bezazlenog romantičarskog zanosa s druge strane, uslovljenog potpunom sljepoćom mračnog, zlikovačkog vremena, kada je sloboda ležala u pogrebnom kovčegu pod olovnim pokrovom čitave historijske periode, od Bečkog kongresa do Nagodbe (1815—68)...«⁶ Neko-liko puta varirao je misao da je »Kvaternikova pogibija tragičan sudar između našeg političkog sna i jave«... Hrvatstvo se iz povijesne perspektive čini Krleži kao »sanjar koji umoran i krvav sanja u mučionici prije mučenja i između dva mučenja«. ⁷ Te rečenice zapisane su 1926. godine, a puni smisao dobivaju u olovnom vremenu koje je dolazilo.

Od sredine tridesetih godina demokratske i antifašističke snage smatraju osobito značajnim problemom kako da se hrvatstvo ne veže za regresivne tendencije fašizma koji mu se nudi kao saveznik u rješenu nacionalnog pitanja. To je također i problem kako da hrvatstvo zadrži demokraciost, slobodarstvo, samosvojnost i etičnost koje su mu u svojem vremenu ugradili Kvaternik i Starčević a zatajili kasniji nastavljači.

Ljevičari su odgovore tražili u obzoru Narodne fronte, i u tom duhu su bila općenita politička usmjerenja koja je davala KPJ odnosno KPH. Nije bilo posebnih direktiva, ali hrvatskoj ljevici — od svog postanka vezanoj za nacionalno pitanje i problem pronalazjenja demokratske i suvremene formule za hrvatstvo kao odgovora na izazove vremena — nije ni trebalo nikakvih uputa i zahtjeva: intelektualci su ih artikulirali sami, težeći za što širim učinkom u društvu. Pritom se iskazao immanentan problem: intelektualci su razmišljali u povijesnoj perspektivi a političke organizacije u ograničenjima političke taktike, te su raskoraci lako mogući.

Godine 1936. na četrdesetu obljetnicu Starčevićeve smrti desnici se otvorila velika prilika za davanje novog smisla memoriji, za reinterpretaciju u duhu aktualnih tendencija, te čvršće ugrađivanje vlastite politike u nacionalnu baštinu. Time je također i ljevica dobila veliki izazov.

Krleža nije napisao najavljivanu studiju (bila je namijenjena i za časopis *Danas*), ali je kao i ranije čestim opaskama pokazivao kako je ta tema za njega značajna. Još je 1933. godine, u tekstu koji je izazvao nespornu zume (doduše glasne ali nebitne) unutar komunističkog dijela ljevice, napisao možda literarno najupečatljivije misli o Starčeviću razmatrajući njegovu apsolutno izuzetnu snagu »kada govori o sablazni nošenja vječno te istog tereta [...] Najlucidnija naša glava koja je našu stvarnost promatrala najpreciznijom pronicljivošću i koja je o toj stvarnosti dala slike za čitavo stoljeće književno i govornički najplastičnije, jest glava

⁶ Nekoliko riječi o malogradanskom historizmu uopće, *Književna republika*, 6/1926., navedeno prema izdanju *Deset krvavih godina*, Zagreb 1971., 115.

⁷ Isto.

starog Starčevića. On je bio čovjek koji je jasno gledao našu bezazlenu krivuljaču i braneci žlicu našeg mora i stopu gladnog našeg primorja od mađarske grofovske bage, on je kroz nekoliko decenija pljuvao po našim pripuzima, šuftovima i huljama, po nitkovima koji tjeraju našu seljačku marvu da brsti trnje, pod tuđinskim sramotnim mađarskim i bečkim zastavama [...] Sve je to kod Starčevića ostala verbalna pobuna jednog državnopravnog, jednostranog, manijakalnog saborskog govornika, ali da je on, promatran iz današnje retrospektive jedini temperamenat i jedina glava koja je umjela da se uzdigne mjestimično do proročke snage jezičnog izraza, to je nesumnjivo.«⁸

Međutim, Krleža je 1935. godine u internom tekstu za partijske aktiviste narodnofrontovskog okupljanja napisao i ovu resku ocjenu: »U Hrvatskoj (iz perspektive malograđanskog hrvatskog nacionalizma) u posljednje vrijeme sve se više deklamira o Starčeviću, kao da je Starčević neka metafizička panaceja i neka idealistička konstanta, pomoću koje bi se moglo riješiti 'Hrvatsko pitanje', koje s onim stanjem i onim problemima, kada je Starčević postavljao svoje teze u obliku konkretnih programa, nema danas baš nikakvih dodira ni veze. Starčević, sam po sebi, jedina je mrtva formula na političkom groblju [...].«⁹

Kao odgovor desnici, 1937. objavio je Vaso Bogdanov — lijeve geneze i dvosmislenog ponašanja kao nezavisni apologet HSS-a — dvije brošure, »Ante Starčević i socijalna pravda« i »Ante Starčević i hrvatska politika«. Bogdanov je po načelu »Starčević njim samim« dokazivao demokraciju i libertinstvo, dakle nelegitimnost suvremene desnice da se poziva na Starčevića. Važno mu je bilo da u to uvjeri i brojne ljevičare koji nisu poznavali problem i olako su identificirali i odbacivali utemeljitelja stranke i stranačke nastavljače. Ali Bogdanov istodobno konstruirao tezu da je Starčević predstavnik »političkog shvaćanja hrvatskog seljačkog staleža« i to »bez javljanja i prije javljanja građanske ideologije«. Politička aktualnost te teze posve je jasna; Cesarec ju je opovrgavao kao neznanstvenu dvije godine kasnije, a dala mu je za pravo i poslijeratna historiografija.¹⁰

Nastojanje da se čistoća Kvaternikovih i Starčevićevih stavova kao dragocjena nacionalna baština sačuvana od moguće fašističke manipulacije i krivotvorenja postaje iznimno važna osobito vodećim lijevim intelektualcima. Moglo bi se reći da su zajednički dijelili sud koji je iskazao Krleža, jer dvadesetih godina: »Starčevića falsificira Frank, a Franka u svemu natkriljuju frankovci.«¹¹ U međuvremenu frankovci su postali politički zagovornici fašizma i sila osovine (o ideološkim razlikama moglo bi se raspravljati, ali one nisu povijesno bitne) na toj podlozi tražili rješe-

⁸ Krsto Hegedušić, *Podravski motivi*, s predgovorom M. Krleže, Zagreb 1933., 20—21.

⁹ Teze za jednu diskusiju iz godine 1935., navedeno prema *Deset krvavih godina*, n. dj., 490. Međutim već sam više puta upozoravala kako je gotovo sigurno da je taj tekst — koji u originalnom obliku nije poznat — pri prvom objavljivanju u Đilasovoj *Novoj misli*, 7/1983., 3—81, bio znatno redigiran. To je i inače bio Krležin običaj, a analiza Teza sadržajno i formalno nameće upravo takav zaljubljenik.

¹⁰ Usp. *J. Šidak*, Eugen Kvaternik i kriza stranke prava 1871., u prikazu Augusta Cesarca, rasprava objavljena u autorovu zborniku *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*, Zagreb 1981., 335—350., i *M. Gross*, n. dj.

¹¹ Nekoliko riječi o . . . , n. dj., 115.

nje za hrvatsko pitanje. Ta akutna politička činjenica i njene moguće dalekosežne posljedice prvenstveni su razlog bavljenja lijevih intelektualaca kompleksom Kvaternik-Starčević. To dakle više nije kulturno-historijski interes ili emocionalno-patetično sjećanje na jedinog buntovnika prethodnog stoljeća, nego borba za sudbonosna opredjeljenja hrvatsko-g nacionalnog bića, što je bilo dublje od aktualne politike i ideologije, premda je tu borbu upravo aktualna situacija zaoštravala.

U tom je duhu i Otokar Keršovani od 1938. na robiji pisao »Teze za hrvatsku povijest« gdje i Kvaternik i Starčević imaju pozitivno povijesno mjesto.¹² Na drugom mjestu Kvaternik je označen kao »kristalno čist karakter u zemlji, gdje su još decenijama kasnije malograđanski pisci sanjali o tome kako nam 'treba karakter', fanatični borac za slobodu svojeg naroda, beskompromisan u toj borbi«.¹³

Intelektualna je ljevica osim svoje »nacionalno-revolucionarne« geneze (važne zbog metode i siline angažmana a ne zbog samog poimanja hrvatskog odnosno jugoslavenskog pitanja) i osim naznačenih aktualnih političkih razloga imala još jedan uznemirujući motiv za izvorno pravaštvo. Ona je, naime, trajno interpretirana u građanskoj javnosti kao anacionalna, što je objektivno bila najteža diskvalifikacija u društvu u kojem je dominiralo nacionalno pitanje. Nasuprot tome, za Cesarca, Krležu i Keršovanija to je pitanje uistinu bilo opsesivno, ali je rješenje mišljeno na određenim utopijskim elementima komunističke koncepcije čije ograničavajuće praktične posljedice nisu sagledavali. A kod svakog od njih može se utvrditi veća ili manja pukotina u ideološkim nazorima upravo kad je riječ o hrvatskom pitanju, jer su oni naciju promišljali u njenom totalitetu: u povijesnom iskustvu, kulturnoj tradiciji ali i trajnoj unutrašnjoj socijalnoj konfliktnosti. Na tu su temu ispisali neke od najupečatljivijih interpretacija iz hrvatske povijesti. (Zašto te interpretacije, primjerice ovdje citirani Krležini tekstovi, unatoč inače golemoj eksploataciji autora nisu u cjelini nikad postali konvencionalan, to jest općeprihvaćen stav, ni onda kad im je društvena klima naoko odgovarala, kao i zbog čega je Cesarca i Keršovanija mimošla partijska počast kad su uistinu bili njeni nepriznati heroji — indikativna su i poticajna pitanja, a odgovori nisu jednoznačni kako se u prvi mah čini, a nisu najvjerojatnije ni znanstvene naravi.)

Osim svih navedenih razloga, za Cesarca je postojao još jedan zbog kojeg se bavio upravo Kvaternikom: on je u njemu prepoznao svoju sudbinu. No prije nego što je izgradio njegov neposredan lik u drami, sustavno je istraživao povijesni kontekst, nastavljajući zrelije onaj historioografski interes iskazan u tematiziranju fenomena Radić i nacionalnog pitanja iz prve polovice dvadesetih godina.

Prva u nizu Cesarčevih rasprava objavljena je u zagrebačkom tjedniku *Nova riječ* u proljeće 1939. godine, i tek daje naslutiti s koliko se temeljitosti priprema za posao koji će ga zaokupljati do smrti.¹⁴ U raspravi

¹² O. Keršovani, n. dj.

¹³ Recenzija Cesarčeve drame, n. dj., 156.

¹⁴ O hrvatsko-zapadnoj politici Kvaternika i Starčevića, *Nova riječ*, Zagreb, 122, (13. IV. 1939.). Detaljnije o Cesarčevim interpretacijama i polemikama oko toga vidi Z. Stipetić, *Argumenti za revoluciju*, Zagreb 1982., 408—432.

O *hrvatsko-zapadnoj politici Kvaternika i Starčevića* ukazuje na povijesnu orijentaciju na zapadne europske zemlje, ističući dileme ali i dalekovidnost takve orijentacije, i pokazujući da je i na tome planu bitna razlika između osnivača i suvremene stranačke politike. Time se otvorila indikativna polemika s desnicom gdje je središnji problem — aktualna politika — jasno i žučno iskazan.¹⁵

Slijede četiri studiozne rasprave koje su u toku 1940. i na početku 1941. objavljene u časopisu *Izraz*, te su i danas historiografski poticajni tekstovi.¹⁶ Cesarec želi i uspijeva »ispraviti nepravdu« koju je većina literature nanijela Kvaterniku videći u Starčeviću glavnog a ponegdje i isključivog ideologa stranke, čak i u socijalnoj dimenziji koja se inače malo uočava. Stoga je problematizirao dotad neuočenu dimenziju *Kvaternika kao političkog ekonoma* i praktičnog zagovornika suvremenih ekonomskih mjera, da bi time Kvaternik, kako Cesarec kaže, »ekonomski podzidao državopravne zahtjeve«. Istraživao je temeljito sve izvore da bi pokazao kako je Kvaternik imao jak osjećaj za socijalne probleme i kako je shvaćao da je »ekonomija primat politike«, premda mu razvoj događaja — raspust Sabora 1861. i zatim emigracija — nije omogućio da se tom osnovom dalje zaokuplja. Ipak, ono što je Kvaternik učinio zaslužuje da se on smatra značajnim formulatorom nacionalnoga gospodarskog programa, iznimnim i stoga što je u njemu isticao interese svih klasa i slojeva (»razreda«). Cesarec je većinu svojih argumenata gradio na analizi rada Sabora 1861., na uvidu u tendencije društva te posebno na analizi Kvaternikove knjige »Hrvatski glavničar« iz 1863. godine.

Cesarec je prvi u nas zapazio i zanimljiv problem *Krize stranke prava u ljeto 1871. godine*, a u vezi s tim razmatrao je i pojavu *mladih pravaša*. Njegovo ukazivanje na to da su mladi pravaši mogući simpatizeri pariške komune, koja je inače u Hrvatskoj — pa i od samog Kvaternika najostrije optuživana — ponešto je pre naglašena, i otkriva više neskrivene Cesarecve želje nego činjenice. On nije mogao odoljeti da ne napiše pomalo nostalgичno: »Socijalni interes [...] nije u Pariske komune usprkos njenog internacionalizma išao na uštrb narodnosti i nacionalnog interesa; on je ovom bio tek prva baza [...] Jasno da interes za socijalno pitanje i interes za nacionalno pitanje ne moraju značiti nespojive suprotnosti, nego naprotiv, kad se pravo shvati, jedan tek pravo prokrčuje put drugome, omogućuje mu pravu pobjedu i zadovoljenje. I dok je tada već u svim zemljama bilo bar pojedinaca, ako ne i cijelih pokreta koji su to znali ili bar slutili, zašto bi samo Hrvatska bila izuzetak i ne bi se moglo pretpostaviti da je takvih pojedinaca bilo i u njoj, da je bilo ljudi, plemenitih idealnih glava koje su slutile, znale i ostajale pri spoznatom uvjerenju da se bez štete po vlastitu nacionalnu borbu može težiti i za većim socijalnim ciljevima?«¹⁷

¹⁵ Detaljnije Z. Stipetić, n. dj., 415—418.

¹⁶ Eugen Kvaternik kao politički ekonom. *Izraz*, Zagreb, 4/1940.; Eugen Kvaternik i ekonomski problemi njegova vremena, *Izraz*, 5/1940.; Ideološka pozicija E. Kvaternika, *Izraz*, 7—8/1940.; Kriza stranke prava i naši komunari, *Izraz*, 1/1941. Vidi i J. Šidak, *Kriza stranke prava...*, n. dj.

¹⁷ Kriza stranke prava..., citirano prema ediciji *Iz nauke i književnosti*, Sabrana djela A. Cesarca, sv. 20, Zagreb 1982., 234.

Cesarec je, unatoč željama, problem »naših komunara« ostavio otvoren. Analizirajući *ideološku poziciju Kvaternika i Starčevića*, potkrepljujući građu i njihovim citatima, smatrao je da je Stranka prava »stajala na krajnje lijevom krilu tadašnjeg našeg političkog života predstavljajući sve do Rakovice stranku i pokret, koji se, barem nacionalno, mogao smatrati revolucionarnim«. ¹⁸

Cesarec je studiozno proučavao i sve izvore za dramu o Kvaterniku »Sin domovine«. Uza svu pristupačnu građu u zemlji i inozemstvu — koju je ponegdje doslovce prenio te je tako govorio njegov sugestivan dramski junak — koristio se i vlastitim istraživačkim radom po terenu prikupljajući i uspomene obitelji sudionika.¹⁹ Drama je dobila nacionalnu Deme-trovu nagradu za sezonu 1939/40., a u ljeto 1940. i postavljena je od prve garniture u Hrvatskom narodnom kazalištu. Cesarec je radio na drami od 1937., a prva poglavlja napisao je — kako stoji u predgovoru — u zagrebačkom zatvoru ljeti 1938. kada je bio uhićen pri povratku iz gotovo petogodišnje emigracije. Pri kraju emigracije, u Lenjingradu, Parizu, Torinu, Rimu, Milanu i Zürichu, zaustavljao se na mjestima gdje je Kvaternik prebivao u prognaničkoj bijedi a pun sjajnih zamisli, straha i nade.²⁰ Izgradio je psihološki uvjerljivu a historijski dokumentiranu sliku Kvaternika u deset godina hrvatske politike (1860.—1871.). To je slika religioznog, etičkog, strasnog, pristranog ali uvijek poštenog političara koji se »razvio u jedinog našeg znatnijeg političkog borca koji je u XIX vijeku vidio naše nacionalno pitanje rješivim i sam ga pokušao riješiti revolucionarnim putem, organizacijom ustanka«. Iz te temeljne ocjene, i iz razumijevanja Kvaternikova tegobnog, sirotinjskog, i zapravo usamljeničkog života u kojem su svijetlili samo ideali, proistječe onaj nezatomiv Cesarčev osjećaj dubokog suosjećanja i simpatija koji je tu ličnost učinio doista njegovim »unutrašnjim duhovnim suputnikom« a ne samo objektom znanstvene i književne obrade. U predgovoru drame Cesarec objašnjava: »Ovu dramu nosio sam u sebi nekoliko godina i ponio je sa sobom po gotovo svim glavnim stanicama križnog puta, na koji je Eugen Kvaternik bio osuđen u domovini i svojim progonstvima [...] Na spomenutom početku tog njegovog križnog puta daleko od Hrvatske, u Rusiji, ta drama se u meni zapravo i rodila. Rasla je potom u Parizu, dozrela konačno u Zagrebu, gdje sam odmah poslije svog povratka prvi njen nacrt i prvih pet slika napisao u bijeloj samoći iza zatvorenih vrata. Tako je to valjda najbolje i dolikovalo, dok se radilo o pitanju drame o toliko progonjenu i napaćenu čovjeku, kako je to bio Eugen Kvaternik.

Bio je to čovjek ideje, a ne interesa, stalni plivač protiv struje, koja je gotovo po pravilu vodila u blato oportunitizma, po riječima sama Strossmayera u »škopstvo«. Bio je borac do posljednjeg daha i od krupnih naših figura zapravo jedini prkosnik i pregalac koji je pitanje hrvatske slobode

¹⁸ Ideološka pozicija Eugena Kvaternika, Iz nauke i književnosti, n. dj., 209.

¹⁹ Sin domovine, životna drama Eugena Kvaternika u 15 slika s epilogom, Zagreb 1940. Predgovor autora, 11. Vidi i Z. Stipetić, n. dj., 418—428.

²⁰ O tome govori u predgovoru drami, u razgovoru s novinarima uoči premijere, a dio te Cesarčeve usredotočenosti vidi se i u njegovu putopisnom tekstu *Šetnja po Torinu* koji je objavljen u tri nastavka u *Novoj riječi* 1939., br. 124 (27. IV.), br. 125 (4. V.) i br. 127 (18. V.).

u Austriji htio riješiti beskompromisnim djelom, a ne možda samo kompromisnim ili beskompromisnim riječima.

Takav čovjek, takav izuzetak, ali i kao izuzetak simbol najpozitivnijih hrvatskih tradicija i energija, započeti možda još od Ljudevita Posavskog, koga je on obožavao i u kojega se, kao u vođu jednog davnog nacionalnog ustanka, htio ugledati, zaslužio je bez svake sumnje osobitu pažnju naše književnosti i umjetnosti, zaslužio je svakako već davno prije nego što mu je ja sad kušam ukazati ovom dramom [...]»²¹

Sudbina te drame također je znakovita: u HNK-u davala se pet puta — potkraj ljeta i u jesen 1940. — i nikada više. U sličnoj životnoj dobi na sličan tragičan način završili su život i Cesarec i Keršovani, krležijanski rečeno i oni u krvavom sudaru našeg političkog sna i jave.

SUMMARY

EUGEN KVATERNIK IN THE INTERPRETATION OF THE CROAT LEFT INTELLIGENTSIA

The article demonstrates that Eugen Kvaternik (and Ante Starčević) is an enduring national treasure for the Croat left intelligentsia. In the youthful »nationalistic-revolutionary« phase, the left had an emotional relationship with him, since Kvaternik was symbol of purity and firmness of conviction, the only revolutionary of the epoch. In the new state after the World War I, the interest became cultural-historical, but Kvaternik became more meaningful as Croat national identity was increasingly denied in Yugoslavia. In an intensified political situation in the thirties, Kvaternik and Starčević, as founders of Croat national consciousness, became the subjects of political identity for many. In a series of literary and other publications, Croat left intelligentsia (Krlježa, Cesarec, Keršovani) denied to their contemporary inheritors of the Party of Right the legitimacy of claiming them as their spiritual predecessors. It was in fact a fight against connecting the symbols of Kvaternik and Starčević to fascist forces in solving the Croat national question, because the fascist politics stands opposite of Kvaternik's and Starčević's democratic convictions.

²¹ Predgovor drami, n. dj., 5—6.